

 <https://doi.org/10.30563/turkla.d.1072350>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types : Çeviri Makalesi / Translation article
Geliş Tarihi / Received date : 12.02.2022
Kabul Tarihi / Accepted date : 12.04.2022
Yayın Tarihi / Date published : 20.06.2022

Atıf / Citation

Gadjiyeva, N. Z., Serebrennikov, B. A. (2022). Türkçede Kelime Başı Y İlk Şekil miydi? (Çev. Gülim SHADİYEVA). *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 6. Cilt, 1. Sayı, 309-316.

TÜRKÇEDE KELİME BAŞI Y İLK ŞEKİL MİYDİ?*

Was the initial y primary in the turkic languages?

N. Z. GADJİYEVA, B. A. SEREBRENNİKOV (Çev. Gülim SHADİYEVA¹)

Öz

Makalede Türkolojinin tartışmalı sorunlarından biri, Türkçede kelime başı (anlaut) y'nin ilk şekil olup olmadığı konusu ele alınmıştır. Makale yazarları, V. A. Bogoroditskiy, G. J. Ramstedt, N. N. Poppe, S. E. Malov, A. M. Şçerbak, N. A. Baskakov gibi Türkologların bu konudaki görüşlerine yer vermiş ve kendi görüşlerini belirtmiştir. Makale yazarları, sonuç olarak Türkçede kelime başı j'nin ilk, y'nin ise ikincil şekil olduğuna ilişkin varsayımın yeterince sağlam kabul edilmemesi gerektiğini belirtirler.

Anahtar Kelimeler: Sessizler, Kelime Başı (Anlaut) Sesler, Ses Nöbetleşmesi, kelime başı y-

Abstract

The article deals with one of the unresolved problems of Turkic studies: the question of the primacy of the initial (anlaut) sound y in the Turkic languages. The authors of the article give opinions on this issue of famous scientists such as V. A. Bogoroditsky, G. I. Ramstedt, N. N. Poppe, S. E. Malov, A. M. Shcherbak, N. A. Baskakov. The authors also express their point of view on this issue. At the end of the article, they emphasize that the hypothesis of the primacy of the sound j and the secondary nature of the sound y cannot be considered sufficiently substantiated.

Keywords: Consonant Sounds, Initial (Anlaut) Sounds, Sound Transitions, initial y-

* Gadjiyeva, N. Z. - Serebrennikov, B. A. (1974). Был ли начальный j в тюркских языках первичным? *Sovetskaya Tyurkologiya*. No 3, s. 75-82.

¹Dr., Kazak Millî Sanatlar Devlet Üniversitesi, Korkut Ata İlmî Araştırma Enstitüsü. Astana/KAZAKİSTAN.

Eİ-mek: imblen@mail.ru

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9943-8752>

Türkçede kelime başı *y*'nin ilk şekil olma konusu, Türk lehçelerinin tarihî fonetiğinin tartışmalı ve henüz çözümlenmemiş sorunlarından biridir. Söz konusu problemin çözümlenmesine yönelik birkaç görüş mevcuttur. Türk lehçelerinde *y*'nin ilk şekil olduğunu savunanlar arasında daha mantıklı bir görüş, *y*'nin Eski Türkçe (Orhun Türkçesi), Eski Kıpçak Türkçesi dahil Türk lehçelerinin büyük bir kısmında korunmuş olduğunu vurgulayan V. A. Bogoroditskiy'e aittir. O, *y*'nin Kazan Tatarcasında kendisinden sonra gelen ince seslinin yanında, Kreşin Tatarcasında ise başka durumlarda incelererek hışırtılı affrikat (yarı kapantılı) *dj*'ye kısmen değiştiğini, yani kuvvetlendiğini göstermiştir. Ama ağızların büyük çoğunluğunda (Mişer, Tipter) kelime başı *y*'nin korunduğu görülmüştür. Kazakçada ise affrikat sade hışırtılı *j*'ye dönüşmüştür. Latincedeki *y*'nin İtalyancada *dj* ve Fransızcada *j* (krş.: İtal. *giugno* ve Fr. *juin* "Haziran") olarak geliştiği gibi, Türk lehçelerindeki *dj* ve *j*'yi de *y*'nin daha sonraki gelişimi olarak kabul etmek mümkündür. Tuva, Karagas ve Hakasça gibi Doğu Sibirya lehçelerinde söz konusu fonemin yansması olarak *dj*'nin boğumlanması sonucu meydana gelen hışırtılı *ç* görülmektedir. Bu boğumlanma, coğrafi olarak batısında Hakaslarla komşu olan Şorların lehçesine de hastır. Yansmaların birbirine uygun düşmesi işte bu komşulukla açıklanabilir. Çulım nehrinin yukarı kısmında yaşayan ve Hakas grubunun en kuzey ağzını konuşan Kızıllar ise, Çulım'ın aşağı kısmında yaşayan Çulım Tatarları ve Batı Sibirya ağızlarını konuşan diğer halklar gibi *y* sesini korumuştur. Ve bu durumda *y* foneminin aynı şekilde yansması, lehçelerin coğrafi açıdan yakınlığı ile açıklanabilir. Yalnız hışırtılı sızıcı *s*'nin mevcut olduğu Yakutça istisnai bir durum arz eder. Bu da anlaşılır bir durumdur. Çünkü Yakutçadaki birincil şekil *ç* de (muhtemelen yabancı bir dilin tesirinden dolayı) *s* şeklinde görülür. Bununla birlikte Yakut (Saha Türkçesi) yansması boğumlanma özelliklerine göre adı geçen Doğu Sibirya ağızlarındaki yansmaya uygun düşer. Doğu Sibirya ağızlarında *dj*'ye (< *y*) nazaran boğumlanmış *ç* yansması, doğuda Karagas ve Tuva ağızlarından başlayarak batıda Küyerik ve Barabin ağızlarına kadar bütün Sibirya ağızlarını kapsayan *b* foneminin boğumlanmasına benzer bir olayı gösterir. Bazı Türk lehçelerindeki kelime başı *y*'ye Çuvaşçada kelime başı tonlu sessizlerin genel boğumlanmasıyla ilgili olan *dj* affrikatının tarihî gelişimi olan yumuşak hışırtılı sızıcı *s* uygun düşer (Bogoroditskiy, 1953:106-107).

B. A. Bogoroditskiy'e göre kelime başı *y*'nin çeşitli Türk lehçelerindeki gelişiminin genel ana hatları böyledir.

Moğol dilinde de kelime başı *y*, lehçelerinde sızıcı varyantıyla rastlanan tonlu affrikat *dj*'ye dönüşmüştür. Hatta bazı ağızlarda (lehçelerde) *y* şeklinde rastlanan yansma da mevcuttur (Bogoroditskiy, 1953: 107).

Bu konuyla ilgili bir başka görüş de *y* ve *s* seslerinin Altay dillerinin eski sızıcı ünsüzleri olduğunu savunan tanınmış Altayist G. J. Ramstedt'e aittir. Eski bir ses olan *y* Moğol, Tunguz ve muhtemelen Kore dillerinde de korunmuştur. Türkçede ise, henüz eski dönemlerde *d*, *dj* ve *n* sesleri *y* sesine uygundu (Ramstedt, 1957: 66).

Eski bir hışırtılı ünsüz olan *dj*'nin *y*'ye dönüşmesini G. J. Ramstedt şu şekilde açıklamıştır: "Eski dönem Türkçesinde *dj* sesindeki frikatif (fricative: uzun/yarıklı; sızıcı uzun) unsur zayıflamış, bunun sonucu olarak *y* meydana gelmiş ve bu ses (*y*) bazı durumlarda frikatif özelliğini kaybederek yarı sesli *y*'ye dönüşmüştür. *Dj*, *n* ve *y*'nin tamamen birbirine uygun düşmesi daha eski dönemlerde başlamıştır. Eski Türkçede *y* sesinin ilk başta uygun düştüğü bütün bu seslerden sonra kuvvetli bir frikatif özellik taşıyan *d'* veya *d'* olarak telaffuz edildiği lehçeler de mevcuttu. Bunun gibi bir lehçeden de Çuvaşça *s'* meydana gelmiştir. Türkçenin Güney ve Doğu lehçelerinde kelime başı *y* muhtemelen Eski Türkçe döneminden beri vardı, Batı lehçelerinde ise o kısmen korunmuş (Kazan Tatarcası, Nogayca vs.), kısmen de *dy*, *dj*'ye (Kırgızca), Kazakçada ise *j*'ye dönüşmüştür" (Ramstedt, 1957: 65-66).

G. J. Ramstedt'in Türkçedeki kelime başı *y* sesinin teşekkülüne ilişkin varsayımını N. Poppe tamamen destekler. Ona göre "Ön Türkçede (Prototürkçede) *d*, *dj* ve *y* sesleri *y*'ye

uygun düşmüştür. Mesela, Moğol. *djüge-* “taşımak, nakletmek”; Eski Türk. *yük* “yük”; Moğol. *djiru-* “resim çizmek”, Eski Türk. *yaz-* “yazmak” (Poppe, 1960: 27).

G. J. Ramstedt ve N. N. Poppe’nin belli bir anlamda V. A. Bogoroditskiy’nin Türkçede y’nin teşekkülüne ilişkin belirttiği görüşünü paylaştığını görebiliriz. Fakat onlar bu y sesinin ortak Altayca affrikat *dj*’den ortaya çıkma ihtimali olduğu için Türk dillerinde ilk şekil olmadığını düşünür.

S. E. Malov’a göre ise, Türkçede y tamamen *dj* affrikatından bağımsız olarak meydana gelmiştir. Türkçedeki kelime başı y’nin teşekkülü ile ilgili olarak S. E. Malov kendi görüşünü: “y, *dj*, ç, ş, j ile ilgili olarak bu seslerden en eskileri muhtemelen hışırtılı ve sızıcı sesler *dj*, ç, ş olmuştur diyebilirim. Y sesi ise Eski Türklerin ve şimdi onların dil bakımından en yakın ahfadı olan Sarı Uygurların yazı dilinde çok az kullanılan bir sestir” şeklinde savunur (Malov, 1952: 141).

N. A. Baskakov bu konuda şöyle yazar: “Kelime başı y > *dj*’nin kronolojisi ile ilgili konu tartışmalıdır. Eğer kökün kelime sonu sessizi olan y, kelimedeki *d*, *t* > *z*, *s* > *y* gelişiminin sonucuysa, kelime başı y ise, affrikat ve frikat, bunun yanı sıra hışırtılı ç, *dj*, *ty*, *dy*, *j*, *s* > *y* sessizlerinin fonetik gelişiminin sonucu ve hatta ses düşmesi olabilirdi. Mesela, Karaçay-Balkar lehçesinde “iyi” anlamına gelen *yaxşı* sözcüğü *axşı* şeklinde yazılır (Baskakov, 1955: 216).

A. M. Şçerbak da kelime başı y’nin ilk şekil olduğunu reddeder. Ama o, bu konuda diğerlerinden daha farklı bir görüşü benimser. O: “Çağdaş Türk dillerinin birçoğunda sessiz fonemlerin sistemi ve onların dağılımı şöyle ki, onlar kelime başı y’nin eskiden kullanılma ihtimalini istisna etmektedir. Kelime başı y’nin kökeni, ortak görüşe göre çok eski özellikler taşıyan lehçeler olan Çuvaşça (*ç*) ve Yakutçada (*ts*) ilk baştaki özelliğini mümkün olduğu kadar daha çok koruyan diş arası sert (boğuk) sızıcı **ş*’ye kadar uzanmaktadır. Y sesi ön formundan (praform/ana form) en uzak kalan yansımadır ve tabii ki, bu ses, genel olarak “diğerlerine nazaran yeni Türk lehçeleri” olarak ele alınan ve güçlü sessizlerin kelime başı (anlaut) durumunda diğer lehçelere nazaran zayıflığa erken uğrayan diller olan Oğuz lehçelerinde görülmüştür...” diye yazar (Şçerbak, 1970: 79-80).

A. M. Şçerbak, *dj* affrikatının y’ye geçme ihtimalini de belirtir: “Gürültülü patlamalı veya yarıklı (frikat) sessizin y’ye geçiş ihtimaline gelince, bu tamamen mantıklıdır. Bunu Başkurtçadaki örnekler doğrulamaktadır. Krş.: *yän* “can” (< Farsça جان), *yämägät* “cemiyet, toplum” (< Arapça جماعة)... Bununla birlikte krş.: Özbekçenin ağızlarında *yan* “can” (< Farsça جان)...” (Şçerbak, 1970: 80).

Böylece A. M. Şçerbak’ın yorumuna göre, “kelime başı ş Altay lehçesinde *d*’..., Tuva, Hakas ve Şor lehçesinde ç (Hakasçanın Kaçın ve Beltir ağızlarında yarı tonlu), Çuvaşçada *ś*, Yakutça’da *s*, Balkarcanın Malkar ağızında *z*, Balkar, Kazak, Karakalpak, Nogay ve Tatarcada *j* (*ǰ*), Tofalarca ve Kırgızcada *ǰ*, diğer Türk dillerinde y olarak gelişmiştir” (Şçerbak, 1970: 159).

Ancak Türk lehçelerinde kelime başı y’nin ikincil şekil olduğuna ilişkin varsayım taraftarlarının yorumlarının yeterince inandırıcı olmadığını da belirtmek gerekir. Eğer G. J. Ramstedt ve N. N. Poppe’nin savundukları gibi Ön Türkçede *d*, *dj* ve *ñ* seslerinin y’ye uygun düştüğünü öne sürersek, o zaman *dj*’nin kesin olarak ilk şekil olduğunu, V. A. Bogoroditskiy’nin düşündüğü gibi ilk şekil olan kelime başı y’den gelişmediğini ispatlamak mümkün olur muydu? Bu görüş taraftarlarının Tunguz-Mançu ve Moğol dillerinin Türk dillerine nazaran daha arkaik olduğuna ilişkin yorumları dışında başka bir ispatları yoktur.

S. E. Malov’un y sesinin Eski Türklerin yazı dilinde az kullanıldığına ilişkin görüşü, dil bilimi bakımından sabit olmayan, Eski Türk yazılı abidelerinde görülen lehçelerin mutlak arkaikliğine ilişkin yoruma dayanmaktadır. Bilindiği üzere, yeni uygulamalar eski yazılı abidelerde de görülebilir, arkaizmler ise, günümüzde de dillerimiz ve lehçelerimizde korunmuş durumdadır.

A. M. Şçerbak, *y*'nin ilk şekil olduğuna ilişkin varsayıma itiraz ederken söz konusu sesin genel olarak diğer Türk lehçelerine nazaran yeni lehçeler olarak kabul edilen Oğuz lehçelerine has olduğunu belirterek S. E. Malov'un eski ve yeni Türk dilleri teorisine dayanır (Şçerbak, 1970: 80).

Bilindiği üzere S. E. Malov, eski dil özelliklerinin daha çok veya daha az korunmuş olma özelliklerini esas alarak bütün Türk lehçelerini eski ve yeni olmak üzere iki büyük gruba ayırmıştır. Doğu Türk lehçeleri Batı Türk lehçelerine nazaran daha da eskidir. Çünkü Batı lehçelerinde eski dil unsurlarının yerine geçen çok sayıda yeni unsur bulunmaktadır. Batı Türk lehçelerinde kelime içinde (inlautta) iki sesli arasında sert (boğuk) sessizlere nazaran tonlu sessizlere daha çok rastlanır. Kelime sonunda ise, seslerin öne çıkması olayı sonucunda tonlu sessizlerin yerine kalın seslilere nazaran daha uzun olan ince sesli ve yarı sesliler geçmiştir. Burada "ilk baştaki" uzamalar yoktur (Malov, 1952: 137). S. E. Malov, daha sonra ayrıntılı olarak Türk lehçelerini dört gruba ayırmıştır:

1) Daha eski Türk lehçeleri: Bulgarca, Çuvaşça, Yakutça 2) Eski Türk lehçeleri: Oğuz, Tofalar, Tuva ve Budist yazısına dayalı Uygur lehçeleri 3) Yeni Türk lehçeleri Azerbaycan, Gagauz, Peçenek, Türkiye Türkçesi, Türkmen ve Yeni Uygur lehçeleri 4) Daha yeni Türk lehçeleri Altay, Başkurt, Kazak, Karakalpak, Kırgız, Nogay, Tatar vs. lehçeler (Malov, 1952: 142-143).

Bu sınıflandırma, S. E. Malov'un kelime başı *y*'nin Eski Türkçede çok az kullanıldığına ilişkin görüşüyle de uygun düşmektedir (Malov, 1952: 141).

Söz konusu sınıflandırmanın eksik tarafı, arkaik ve yeni lehçeler arasında mutlak bir sınır çizmenin imkânsız olmasıdır. Mesela, S. E. Malov'un Çuvaş ve Yakut lehçelerini daha eski lehçeler içine almasına rağmen, bu lehçelerde arkaik unsurlara nazaran yeni unsurlar daha da çoktur.

Y'nin ilk şekil olması konusuna gelince, S. E. Malov ve A. M. Şçerbak, kanaatimizce eski yazılı abidelerde yer alan söz konusu lehçelerin mutlak arkaikliğine ilişkin yanlış tutumdan hareket etmişlerdir.

A. M. Şçerbak, *dj*'nin *y*'ye dönüşme ihtimalini ispatlamak için Başkurtçayı örnek alarak bu lehçede Farsçadan geçmiş *djan* "can" kelimesinin *yän* olduğunu gösterir (Şçerbak, 1970: 80). Ama bu örnek, söz konusu durumda hiçbir şeyi ispatlamaz, çünkü burada *dj*'nin *y*'ye geçişi değil, substitusyon (yerine koyma/yerine geçme) olayı söz konusudur. Başkurtçada *dj* sesi hiç yoktur. Dolayısıyla burada sadece Farsça *dj* sesi, *y* ile değiştirilmiştir.

A. M. Şçerbak'ın kelime başı *ş*'nin ilk şekil olduğuna ilişkin varsayımını da kabul etmek biraz zordur. Sibirya'da konuşulan bazı Türk lehçelerinde *ş*'nin *ç*'ye dönüştüğünü söylemek çok zordur. Çünkü tipolojik olarak dış arası *ş*'nin bir affrikata (hışırtılı/yarı kapantılı) dönüşmesini açıklamak olanaksızdır. Onun *s*'ye dönüşme ihtimali vardır. Ama Çuvaşçada söz konusu *s* nedense yumuşamış (palatalize olmuş) *ś* ile verilmiştir. Bunun gibi *ş*'nin *d*'ye dönüşmesi de inandırıcı değildir. Eğer kelime başı *y*'yi ilk şekil olarak kabul edersek, o zaman bu durum, söz konusu ses denklemlerinin açıklanması için daha geniş olanak sunacaktır.

Bunun gibi, *y*'nin ilk şekil olduğuna ilişkin varsayımı Ön Türkçede *r*, *l*, *m*, *n*, *w* gibi kelime başı (anlaut) sonantların (tonluların) ve kelime başı tonluların olmamasına bağlamak doğru olmazdı. Fin-Ugor dillerinin verileri, kelime başı *y*'nin yalnız boğuk (sert) kelime başı olması durumunda ancak mümkün olduğunu göstermektedir.

Bunun gibi N. A. Baskakov'un görüşü de inandırıcı değildir. O şöyle der: "Eğer kelime sonu kök *y*'si *d*, *t* > *z*, *s* > *y* şeklindeki gelişimin sonucu ise, o zaman kelime başı *y* de affrikat ve frikat (yarıkl) sessizlerin, bunun yanı sıra hışırtılı sessizlerin, *ç*, *dj*, *ty*, *dy*, *j*, *s* > *y* şeklindeki gelişiminin bir sonucu olabilir" (Baskakov, 1955: 216). Aslında burada fonetik kurallar özelliğinin sesin kelime içindeki yerine bağlı olmadığına ilişkin pek doğru olmayan bir tez

ortaya atılmış olur. Eğer *yay* kelimesinin *djay* şekline dönüşebileceğini düşünürsek, o zaman ç'nin de aynı şekilde değişerek kolayca *yadj* şekline de dönüşebileceğini kabul etmemiz gerekir. Bu makalede biz, kelime başı y'nin ilk şekil olduğuna ilişkin varsayımın lehine kesin bilgiler vermeye çalışacağız.

Birinci olarak, birtakım dillerin gelişim tarihinde kelime başı y'nin sesliden önce geldiği pozisyonda *dj* affrikatına dönüştüğüne ilişkin yeterince örnek bulunduğunu göz ardı etmemek gerekir. Latincenin kelime başı y'si sesliden önce geldiğinde İspanyol, Portekiz, Katalon, Fransız, Provensal ve Eski Roman (Retro-Romen) dillerinde *dj* affrikatına dönüşür. Eski Hintçede kelime başı y'ye bazı yeni Hint dillerinde *dj* affrikatı uygun düşer. Bunun gibi y'nin *dj*'ye dönüşme olayı Fars (İran) dillerinde de görülür. Fin-Ugor dillerinde kelime başı y'nin affrikat bir sese yakın *d'* sesine dönüştüğünü gösteren örnekler de mevcuttur.

Eğer çeşitli dillerde kelime başı y, sesliden önce geldiğinde sık sık *dj*'ye dönüşüyorsa, o zaman bunu bir rastlantı olarak kabul etmemek gerekir. Tam tersine bunu söz konusu pozisyondaki sesin şekil değiştirmesinin belli bir tipik eğilimi olarak kabul etmek gerekir ve bu da Türk lehçelerinde kelime başı y'nin ilk şekil olduğuna ilişkin varsayım için bir esas olarak görülebilir.

Çeşitli dillerin gelişim tarihi, kelimenin zaman geçtikçe daha da kısalacağını, kelime sonunun tahribe uğrayacağını açıkça göstermiştir. Mesela, çağdaş Yunan dilinin bazı ağızlarında Eski Yunanca *potamos* olarak telaffuz edilen *potam* “nehir” kelimesi mevcuttur. Söz konusu kelimenin son iki sesi zamanla düşmüştür. Çağdaş Fransız dilindeki *chantent* (*şât*) “şarkı söylüyorlar” fiilinin prototipi Latincedeki *cantant*'tır (son üç ses düşmüştür). Bu olayın psikolojik dil bilimi açısından nedenleri günümüzde açıklığa kavuşmuştur. İnsanlar, kullanım sıklığına göre kelimeye veya onun şekline o kadar alışır ki, gereken bilgi en az miktardaki unsurlarla verilir ve bundan dolayı bilgi verici özelliğini kaybeden kelime sonu unsurları zamanla fazlalık arz eder ve düşer. Bunun gibi söz konusu kuralla kelime sonundaki seslilerin redüksiyonu (düşmesi/kısalması/zayıflaması) ve kelime sonu tonlu sessizlerin boğumlanması (sertleşmesi) gibi çok yaygın olaylar da açıklanabilir. Benzeri süreçler, dilin diğer alanlarında da gerçekleşir.

Her tür hareket işlevlerinin kendi gelişimi sırasında belli bir oranda zayıflayacağı tespit edilmiştir. Eğer bir nesneyi ilk gösterdiklerinde buna bakan insan, nesneyi tamamen gözden geçirerek inceliyorsa, ikinci veya üçüncü defa gösterdiklerinde ise, artık dikkatini nesnenin en kritik noktaları diyebileceğimiz önemli özellikleri üzerine yoğunlaştırır. Benzeri olay nesneyi dokunarak anlama işlemi için de geçerlidir. E. N. Sokolov'un deneyleri, nesneyi kavrama olayının söz konusu nesnenin bütün unsurlarını tanımaya sağlayan dokunuş hareketleri sisteminden başladığını göstermiştir. Bundan sonra dokunuş hareketlerinin yönü kısalır. Mesela, deneye tabi tutulan insan, *E* harfini gösterdikleri zaman harfin orta çizgisine ulaşınca hemen doğru tanımlar. Bundan sonra kavrama süreci daha da kısalır. Mesela, *H* harfini gösterdikleri zaman deneye tabi tutulan insanın bunu kavraması için sadece üç noktayı denemesi yeterlidir. E. N. Sokolov, resim veya yüzeylerin bütün noktalarının onları ayırt edici bilgileri aynı derecede taşımadığını altını çizer. Asıl bilgiyi kritik noktalar taşır, diğer unsurlar ise ek bilgileri taşır, dolayısıyla fazlalık arz eder.²

Muhtemelen bunun gibi benzeri gelişim, kelimenin kullanım sürecinde de gerçekleşebilir. Kelimenin ilk sırada yer alan unsurları asıl bilgiyi taşıdıkları için şöyle yeterince açık bir eğilim ortaya çıkar: kelime başı daha da duyulur olmalı, bundan dolayı dil, buraya daha duyulur sesleri, yani sızıcı, hışırtili, tonlu sessizleri yerleştirmeye çalışır. Tabi ki, bundan, kelime başında yalnızca bu tip seslerin olması gerektiğine ilişkin mutlak bir sonuç çıkarmamak gerekir. Ancak benzeri bir eğilim görülmüştür. Mesela, Ön Ural (Proto Ural) dilinde kelime

² Bk.: M. M. Koltsova, *Obobşşeniye Kak Funktsiya Mozga*, Leningrad, 1967, s. 103-104.

başında boğuk (sert) sessiz mevcuttu. Sonradan bazı Ural (Perm, Macar) dillerinde kelime başında da tonlu sessizler meydana gelmiştir.

Çeşitli Türk lehçelerinin ağızlarında kelime başı *y* ve *dj*, *d'*, *j*, *z* ve benzeri seslerin nöbetleşmesi çok dikkat çekmektedir. Kırgızcanın ağızlarında *djurt* “halk” ve *djaxşı* “iyi” şekillerinin yanı sıra *yurt* (Batmanov, 1938: 13) ve *yaxşı* (Diyalektiy, 1968: 501) şekillerine de rastlamak mümkündür. Özbek yazı dilinde “yer” anlamına gelen *yer* şekli mevcuttur, fakat Özbekçenin Baxmal ağızında aynı anlama gelen *jer* (Daniyarov, 1955: 7) (*jer*) şekli mevcuttur. Özbek yazı dilindeki *yul* “yol” şekline Özbekçenin Kırk ağızında *col* (Mirsagatov, 1954: 9) şekli uygun düşmektedir. Karakalpakçanın ağızlarında kelime başında genelde *dj* olur, ancak Güzey ağızı istisnadır. Bu ağızda kelime başında *y/dj* (Diyalektiy, 1968: 413) seslerinin nöbetleşe (fakültatif) kullanıldığı görülür. Uygurcanın ağızlarına *jigit/yigit* “delikanlı, genç adam, yiğit” şekillerinin nöbetleşe kullanımı hastır (Kaydarov, 1969: 283). *dj/y* nöbetleşmesi Tatarcanın ağızlarına hastır. Krş.: Tatar yazı dilindeki *yırak* “ırak, uzak” şekli Kama-Ustin ağızında (Materyaly, 1955: 33) *cırak* olur. Kelime başı *dj/y* nöbetleşmesi bazı Türk lehçelerinde *y~ç* şeklini alır. Mesela, Tomsk Tatarcası ağızındaki *y*, Şor, Hakas ve Orta Çulım ağızlarında *ç* sesine uygun düşer. Krş.: Tomsk Tatarcasında *yol* “yol”, ama Şor, Hakas ve Orta Çulım ağızlarında *çol* (Dulzon, 1956: 342).

Aslında bu da *dj/y* gibi bir ses nöbetleşmesidir. Çünkü bu durumlarda *ç* sesi, *dj*'nin boğumlanma (sertleşme) sonucunda ortaya çıktığını gösterir. Kelime başı *y* ve *dj* seslerinin ağızlardaki sıra dışı yer değiştirme eğilimi nasıl açıklanabilir? Yukarıda belirtildiği üzere, kelimenin ilk sesleri temel (asıl) bilgiyi taşır ve bundan dolayı her bir dil söz konusu seslerin yeterince duyulmasına özen gösterir. Tonlu bir affrikat özelliği taşıyan *dj* işte bunun gibi bir sestir. Bunun için çeşitli dünya dilleri tarihinde kelime başı *y*, daha tonlu ve duyulur affrikat *dj* ile yer değiştirmiştir.

Şimdi de kelime başı *y*'nin, mesela, Türkçe *yol* kelimesindeki kelime başı (anlaut) *y*'nin ilk şekil olan *dj* affrikatından meydana geldiğini savunan Türkologların görüşünü kabul ederek bunu bir şema şeklinde *dj* > *y* olarak gösterelim. Fakat bunun gibi ses gelişimi olayı inandırıcı değildir. Çünkü daha duyulur bir özellik taşıyan *dj* sesinin akustik (yankılanım) bakımından çok zayıf *i* sesine yakın ve daha az duyulur *y* sesiyle değişmesi hangi sebeplerden dolayı meydana gelmiş olabilir?

Eğer söz konusu gelişim şemasını tam tersine çevirerek *y>dj* olarak gösterirsek, o zaman çeşitli Türk lehçeleri ve ağızlarında çok sayıda rastlanan *y* ve *dj* değişimi yeterince açıklık kazanacaktır. Kelime başı *y* daha az duyulur bir sestir ve bundan dolayı da iletişim için daha elverişsizdir. İşte bu durum, *y*'nin daha sonradan *j*'ye ve *ç*'ye dönüşebilme ihtimali olan *dj* affrikatına dönüşmesi için kuvvetli bir eğilim meydana getirir. Bazen *dj* affrikatı yerine, mesela, Altaycada *d'* tipindeki bir ses ortaya çıkar. Söz konusu eğilim, Türkçedeki kelime başı *y*'nin ilk şekil olduğuna ilişkin varsayımın lehine bir örnek teşkil eder.

Bununla birlikte bazı Türk lehçelerinde görülen kelime başı *dj*'nin önceden kelime başı *y* olduğuna ilişkin dolaylı ispatlar da mevcuttur. B. M. Yunusaliyev, Kırgız ve Altay lehçelerinin ortak özellikleri olarak, dar seslilerden önce gelen *dj/dz* affrikatlarının düşmesini gösterir. Mesela, Kırgızca ve Altaycada *ır*, Kazakçada *jur*, Tatarcada *yır* “şarkı”; Kırgızca ve Altaycada *iraak*, Kazakçada *jiraq*, Uygurcada *yirek* “ırak, uzak” (Yunusaliyev, 1956: 28). Aslında *dj* affrikatı dar sesliden önce geldiğinde düşemez, çünkü bunu gerektiren fonetik koşullar ortada yoktur. Aslında burada *i*, *u* gibi dar seslilerden önce geldiğinde kelime başı *y* düşmüştür. Bunu Azerbaycan Türkçesindeki örneklerden görebiliriz. Krş.: Azerbaycan Türkçesinde *il* “yıl”, Türkiye Türkçesinde *yıl*; Azerbaycan Türkçesinde *ilan* “yılan”, Türkiye Türkçesinde *yılan*; Azerbaycan Türkçesinde *üräk*, Türkiye Türkçesinde *yürek*. Bunun gibi Kırgızcadaki *ır* “şarkı”, kelime başı *y*'nin bu lehçede mevcut olduğu dönemde meydana gelmiştir. Sonradan bu ses, *dj* affrikatına dönüşmeye başladığında ise, bir kısım kelimelerde dar

seslilerden önce gelen eski y kaybolmuştur. Çağdaş Kırgızcadaki *ır* “şarkı” kelimesi de *yır* şeklinden gelmektedir.

Türkçe kelimelere benzer bir şekilde telaffuz edilen kelime başı *dj*'li Moğolca kelimelere gelince, mesela, Moğolca *djiru-* “resim çizmek” (krş.: Tatarca *yaz-* “yazmak”) gibi örnekler yeterli değildir. Çünkü kelime başı y kelime başındaki zayıf sessizlerin yitirilmesi eğilimine bağlı olarak tek başına affrikata dönüşebilir.

Kelime başı zayıf y'nin daha duyulur affrikat bir ses ile değişmesine ilişkin ortak eğilimin yanı sıra dillerde y'nin *dj*'ye dönüşmesine ihtimal vermeyen faktörler olduğu gibi, tam tersine böyle bir değişimi gösteren başka da faktörler mevcut olabilir. Mesela, dilde veya ağızda *ç*'nin yerine *ts* foneminin mevcut olması y'nin affrikata dönüşmesini engeller. *lar-* çokluk eki ve diğer bazı eklerin ilk sessizinin asimile olma eğilimi bulunan lehçeler, y'nin affrikata dönüşmesi olayına daha da eğilimlidir. Burada asimilasyonun yeterince kuvvetli olmasına rağmen hiçbir affrikat sessizi bulunmayan Başkurt lehçesi bir istisna arz eder. Mesela Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi gibi *ç* ve *dj* (c) fonemleri bulunan lehçelerde y sesi affrikat olmaya daha az eğilim gösterir.

Yalnız *ç* affrikatının bulunduğu, fakat *dj*'nin mevcut olmadığı Tatarca gibi lehçede y'nin kısmen affrikatlaşması olayı görülür.

Sonuç olarak, biz, Türkolojide yaygın bir görüş haline gelen *dj*'nin ilk şekil, y'nin ise ikinci şekil olduğuna ilişkin varsayımı yeterince sağlam kabul etmemek gerektiğinin altını çizmek istiyoruz.

Kaynaklar

Baskakov, N. A. (1955). Primeçanya k Russkomu İzdaniyu Knigi M. Rysanena. *Materiyaly po İstoriçeskoj Fonetike Tyurkskih Yazikov*. Moskova.

Batmanov, İ. A. (1938). *Severniye Dialektiy Kirgizskogo Yazıka*. Frunze.

Bogoroditskiy, V. A. (1953). *Vvedeniye v Tatarskoye Yazikoznaniye v Svyazi s Drugimi Tyurkskimi Yazıkami*. Kazan.

Daniyarov, X. (1955). *Baxmal'skiy Govor Uzbekskogo Yazıka*. Moskova.

Dialektiy Tyurkskih Yazikov. (1968). Moskva. (El Yazması).

Dulzon, A. P. (1956). *Dialektiy Tatar-Aborigenov Tomi. Uçeniye Zapiski Tomskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo İnstituta*.

Kaydarov, D. J. (1969). *Razvitiye Sovremennogo Uygurskogo Literaturnogo Yazıka*. Almatı.

Malov, S. E. (1952). *Drevniye i Noviy Tyurkskiye Yaziki. İzvestiya Akademii Nauk SSSR, Otdeleniye Literatury i Yazıka*.

Materiyaly Po Dialektologii. (1955). Kazan.

Mirsagatov, T. (1954). *Kırskiy Govor Uzbekskogo Yazıka* (Doktora Tezi Özeti). Taşkent.

Poppe, N. N. (1960). *Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen*. Teil I. *Vergleichen de Lautlehre*, Wiesbaden.

Ramstedt, G. J. (1957). *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft*. I. *Lautlehre*. Helsinki.

Şçerbak, A. M. (1970). *Sravnitel'naya Fonetika Tyurkskih Yazikov*. Leningrad.

Yunuslaiyev, B. M. (1956). K Voprosu O Formirovanii Obşenarodnogo Kirgizskogo Yazika. *Trudy İstituta Yazika i Literaturıy Akademii Nauk Kirgizskoy SSR*. vıp. VI.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.